

İLMİ TOPLANTI DEĞERLENDİRMESİ / CONFERENCE REVIEW

8./14. Yüzyılda Arap Dili, Edebiyatı ve Belagatı Çalışmaları Sempozyumu Raporu*

*Studies of Arabic Language, Literature and Rhetoric in the
8/14th Century Symposium Review*

Şükran Fazlıoğlu

Prof. Dr, Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı
Prof., Marmara University, Faculty of Theology, Department of Arabic Language and Rhetoric
İstanbul/Türkiye

sukran.fazlioglu@marmara.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-3738-4645>

Geliş Tarihi: 29.03.2025
Kabul Tarihi: 18.06.2025
Yayın Tarihi: 30.06.2025

Date of Submission: 29.03.2025
Date of Acceptance: 18.06.2025
Date of Publication: 30.06.2025

Değerlendirme: Bu çalışma Marmara Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi Yayın Kurulu tarafından
değerlendirilmiştir.

Peer-Review: This study was reviewed by the
Editorial Board of International Journal of
Theological and Islamic Studies.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde
bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve var ise
yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada
belirtildiği beyan olunur.

Ethical Statement: It is declared that scientific and
ethical principles have been complied with during
the preparation of this study and that all studies, if
any, have been cited in the bibliography.

Benzerlik Taraması: Benzerlik taraması yapılarak
intihal içermediği teyit edildi.

Plagiarism Check: It was confirmed that it did not
contain plagiarism by similarity scanning.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of
interest to declare.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon
kullanılmamıştır.

Funding: The author(s) acknowledge that they
received no external funding to support this
research.

Atıf/Cite As: Fazlıoğlu, Şükran. "8./14. Yüzyılda Arap Dili, Edebiyatı ve Belagatı Çalışmaları Sempozyumu Raporu". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 68 (2025): s. 311-319

* Sempozyumun özet kitapçığı IRCICA tarafından 978-92-9063-456-0 ISBN numarası ile basılmıştır.

8./14. Yüzyılda Arap Dili, Edebiyatı ve Belagatı Çalışmaları Sempozyumu Raporu

6-7 Aralık 2024 tarihlerinde Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Temel İslam Bilimleri, IRCICA ve İSAM ortaklığında düzenlenen “8./14. Arap Dili, Edebiyatı ve Belagatı Çalışmaları” isimli sempozyum Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yerleşkesinde gerçekleşti.

Sempozyum, 8./14. yüzyılda Arap dili, edebiyatı ve belagatı alanındaki güncel akademik yaklaşımları bir araya getirdi. Program Şükran Fazlıoğlu’nun açılış konuşmasıyla başladı. Fazlıoğlu konuşmasında bu sempozyumun aslında Osmanlı dönemindeki Arap dili ve edebiyatını yüzyıllara bölerek inceleyecekleri bir sempozyum dizisinin ilk halkası olduğu bilgisini vererek Osmanlı’ya hazırlık mahiyetinde Memlûk dönemi ile başladıklarını söyledi. Bu sempozyum dizisiyle, Arap edebiyat tarihinde “kayıp halka” olarak isimlendirilen Osmanlı dönemindeki Arap dili, edebiyatı ve belagatı çalışmalarını masaya yatırmayı; alanında uzman hocaları bu uzun zaman diliminde yazılmış eserlerden hareketle dönem hakkında görüşlerini serdetmek ve tartışmak üzere bir araya getirmeyi hedeflediklerini belirtti. “Osmanlı dönemi” vurgusunu da şöyle açıkladı:

Tüm zenginliğine rağmen Arap edebiyat tarihi kitaplarında daha çok Türk dönemi diye adlandırılan 7./13. yüzyıl sonrası, özellikle Arap dili ve edebiyatı açısından çok yakın tarihe kadar yok sayılmış, görmezden gelinmiştir. Yoksayılmanın altında siyasi ve psikolojik etkenler olmakla birlikte dillendirilen gerekçe, bu dönemde Arap dili, belagatı ve edebiyatına dair *orijinal* (!) eserlerin telif edilmemesi, bu dille şiir ve sanatsal nesir ürünlerinin ortaya konmamasıdır. Ancak gözden kaçan bir noktaya işaret etmek gerekir: Derinlikli çalışmalar bir yana henüz ilm-i edeb sahasının disiplinlerinde Altın-Orda, Memlûk, Osmanlı, Timurlular, Safevîler, Babürlüler gibi pek çok devlette telif edilen eserlerin tam bir *dökümüne* bile sahip değiliz. Son yıllarda Türk akademisyenler bu dönemde telif edilen eserlere yönelmiş olsalar da bu eserlerin büyük bir kısmı *seçmece* yoluyla çalışılmakta, ilm-i edebin büyük ölçekteki *sistematîği* içinde ve *problematik* olarak ve *kronolojik gelişim* takip edilerek ele alınmamaktadır. Dolayısıyla orada burada yapılan dağınık çalışmalar bize dönem hakkında bütüncül bir resim sunmamakta ve sadra şıfa yargılara varmak için fırsat tanımamaktadır. İşte bu sempozyum dizisi, söz konusu boşluğu doldurmak adına Osmanlı döneminde Arap dili ve edebiyatında ürün veren müellif ve bu müelliflerin çalışmalarından hareketle dönemi anlamayı hedeflemektedir.

Sonrasında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dekanı Prof. Dr. İsmail Safa Üstün yapılan işin önemine dikkat çektiği bir selamlama konuşması yaptı. Peşi sıra da İSAM Başkanı Prof. Dr. Mürteza Bedir Arap dili ve edebiyatındaki çöküş dönemi iddiasının aslında

tüm döneme ve tüm medeniyete atfedilen çöküş sıfatının bir parçası olduğunu vurguladı. Bu nedenle söz konusu dönemde hemen her alanda ortaya konulan çalışmaların araştırılması ve değerlendirilmesi gerektiğine işaret etti. Bu çerçevede isimlerin ve eserlerin tespiti yanında tenkitli neşirlerinin yapılması; akabinde de çağdaş araştırma yöntemlerine uygun olarak incelenmeleri gerektiğini belirtti.

Prof. Dr. Cengiz Tomar “Memlûkler Dönemi ve Literatürü” başlıklı açılış konferansında, öncelikle IRCICA’nın İslam kültür tarihi çalışmaları çerçevesinde sempozyumun konusuna verdiği önemi ve yaklaşımını vurguladı. Prof. Dr. Cengiz Tomar konuşmasında, incelenen asırda dinî ilimler, tabii bilimler, felsefe, şiir, edebiyat ve yazı sanatları gibi tüm alanlarda Arapça dilinde ifade edilmiş ve üretilmiş parlak başarılar kaydedildiğini belirtti. Memlûkler döneminin İslam medeniyetinde olduğu kadar Arap edebiyatı ve ilim hayatındaki merkezi rolünü, bu dönemin neden özel bir ilgi alanı olduğunu, dönemin edebî ve ilmî üretimindeki çeşitliliği ele alarak sempozyumun genel çerçevesini çizdi.

İki gün boyunca paralel iki oturumla gerçekleştirilen sempozyumdaki panellerde çok sayıda değerli tebliğ sunuldu. Oturumlar, dönemdeki ilmî hareketliliği gözlemlememize imkân tanıyan genel sunumlarla başlayıp bir koldan dil diğer koldan edebiyat olmak üzere özelleştirilerek devam etti. Oturumların başlıkları ve sunulan bildiriler şu şekilde özetlenebilir:

Başlangıç panelinin bir oturumu dönemdeki ilmî hareketliliği ele alırken diğer oturum da ilm-i edebin önemli bir ögesi olan sarf ve nahve has kılındı. Ahmet Yesevî salonunda gerçekleştirilen “8./14. Yüzyılda İlmî Hareketlilik” başlıklı oturumda, Prof. Dr. Halil İbrahim Kaçar başkanlığında 8./14. yüzyılda İslam coğrafyasındaki ilmî hareketliliğe odaklanıldı. Abdullah Bilin’in 8./14. yüzyılda Anadolu coğrafyası ile diğer bölgeler arasında bilginin transferini ve ulema hareketliliğini ele aldığı sunumu dönemin ilmî etkileşimlerini gözler önüne serdi. Ahmed Abdalla Negm, Arapça yaptığı sunumunda Osmanlı alimlerinin Mısır’a yaptığı ilmî yolculukları ayrıntılandırarak Osmanlı devletinin kültürel ve entelektüel tarihini yeniden gözden geçirmeye çalıştı ve Osmanlı devletinin İslam dünyasındaki bilimsel ve entelektüel hayata dair hiçbir katkı sunmadıklarını iddia eden görüşe karşı bir tutum aldı. Sultan Şimşek ise çöküş söylemleri bağlamında Memlûkler dönemi Arap edebiyatını farklı bir bakış açısından değerlendirdi ve Memlûkler dönemi Arap edebiyatı ile ilgili çöküş, gerileme ve durgunluk nitelemelerinin 19. yüzyılda ortaya çıkan batılı sömürge anlayışına dayalı olarak müsteşrikler tarafından geliştirilmiş öznel nitelemeler olduğu sonucuna ulaştı. Şimşek, “Döneme dair elimizde bulunan eserlerden yola çıkarak bu dönemin bir çöküş değil, edebî sürekliliğin yaşandığı, eski edebî formların içinde yeniden hayat bulduğu canlı dinamik bir dönem olduğu anlaşılmaktadır” ifadelerini kullandı.

Yunus Emre Salonu’ndaki Prof. Dr. Ahmet Turan Arslan’ın yönettiği “Sarf-Nahiv” paralel oturumunda ise, dönemin dilbilgisi sahasındaki önemli çalışmaları ele alındı. Aziz

Ençakar'ın 8./14. asırdaki tahkik usulüyle istinsah edilen bir *Mufasssal* nüshası üzerine yaptığı inceleme, dönemin metin neşri anlayışına ışık tuttu. Aynı oturumda Muhammet Çelik, dönemi ve sonrasında dilbilim çalışmalarının ve dil öğretiminin odağı haline gelen İbn Hişâm en-Nahvî'yi ele alarak onu “merkezileşen bir müellif” olarak değerlendirdi. Merkezileşmesini de Kahire'nin bir ilim merkezi haline geldiği Memlûkler döneminde dünyaya gelmesi; kendinden önceki âlimlerin üretimlerini kendinde toplaması; İslami ilimlerde derinleşerek telifte nahiv alanına yoğunlaşması; kesif bir tedris faaliyetiyle öğrencilerin dilini yakalayabilmesi; çağdaşlarını ve kendini aşmaya çalışan bir gayreti, tedrici ve kolaylaştırıcı ders kitapları yazan başka bir gayretle buluşturması; maşrik ve mağrib nahiv çalışmalarını terkip ederek gelecek nesillere aktarması; aynı kişi ve eserler üzerinde defalarca ve derinlikli çalışmalar yürütmesi; nahiv çalışmalarında bazı yenilikçi yaklaşımlar getirmesi gibi sebeplere dayandırdı. Ahmed Abdülvehhab Şerkavî ise Arapça yaptığı sunumunda Rum diyarından Mısır ve Şam'a gelen dilbilimcilerini ve Fecruddin ed-Dirûkî'nin *el-İğrâb fî'l-İ'râb* adlı risalesini tanıttı.

Cuma gününün ikinci paneli ise dönemin biri dilci diğeri edebiyatçı en önemli iki ismine, Safedî ve Endelusi'ye hasredildi:

Ahmet Yesevî salonunda Prof. Dr. İbrahim Şaban başkanlığındaki “Safedî” oturumunda, çok yönlü alim Salahuddîn Safedî'nin eserlerini mercek altına alan dört değerli sunum gerçekleştirildi. İslam Batur, Safedî'nin mektuplarının içerik analizini yaptığı sunumunda müellifin yazıştığı isimleri ve bu mektupların konularını ön plana çıkarttı. Mehdi Cengiz ise Safedî'nin *Gaysu'l-edeb'illezî insecem* adlı şiir şerhi üzerinden dönemin bilimsel bilgisine ulaşmanın mümkün olup olmadığını sorguladı ve buna göre Safedî'nin bu şerhte metal ve çeşitleri, yapay altın, duyuların yanılması, güneşin boyutu, güneşin yeryüzünden uzaklığı, güneş ve ayın kusurları, burç ve yıldızlara dair çeşitli bilgiler gibi dönemin bilimsel bilgisini yansıtan pek çok konuya da yer verdiği sonucuna ulaştı. Hatice Derebaşı, *Tamâmu'l-mutûn fî Şerhi Risâleti İbn Zeydûn* ışığında Safedî'nin şarih kimliğini ve şerh yöntemini inceledi. Çünkü Safedî, asrının zevkini ve edebî yönelimini yansıtan bir ayna konumundadır. Dolayısıyla Safedî'yi ele almakla aslında hem 8./14. asırdaki Arap edebiyatındaki şerh geleneğinin bol ve zengin malzemelerle resmini çizmeyi hem de tarihçi kimliği yanında edip ve eleştirmen kimliği gölgede kalan müellifin bu yönünü dikkatlere sunarak, zamanını kuşatan edebiyat hareketini öne çıkarmayı hedefledi. Enas Boubes ise 8./14. yüzyıldaki edebî eleştirinin ana hatlarını Safedî örneği üzerinden Arapça olarak sunduğu bildirisinde Safedî'nin manaya karar vermesi, lafızlara yaklaşımı, objektif ve sağlam eleştiri kuralları koyma gibi hususlarda üslubunu ele alarak dönemindeki edebî eleştirinin özelliklerini ortaya koymaya çalıştı.

Prof. Dr. Abdullah Kızılcık başkanlığında Yunus Emre salonunda yapılan paralel “Endelusi” oturumu, Endülüs'ün önemli dilbilimcilerinden Ebû Hayyân el-Endelusi'ye odaklandı. Soner Akdağ, *İrtişâfu'd-darab min Lisâni'l-Arab* adlı eseri çerçevesinde Ebû

Hayyân'ın Arap dili fonetiğiyle ilgili görüşlerini aktararak özellikle müellifin “çıkış noktaları temelinde” Arapça seslerin fonetiğine dönük derlemelerine ve değerlendirmelerine odaklandı. Mustafa Karagöz ve Ifeoluwa Siddiq Oyelami birlikte hazırladıkları sunumda Ebû Hayyân'ın *Tuhfetu'l-erîb* adlı eserinin bilinmeyen yönlerini ve uzanımını ele aldı. Tespitlerine göre Garîbu'l-Kur'ân literatürü arasında farklı bir yere sahip olan bu eserinde Ebû Hayyân kelimelerin ilk ve son kök harflerini dikkate almış, ortadaki harfe ise sıralamada itibar etmemiştir. Ancak bu, bazı araştırmacılar tarafından Ebû Hayyân'ın kelimeleri sıralarken son harfe riayet konusunda her zaman titiz davranmadığı yönünde değerlendirilmiş; bunun müellifin bilinçli olarak kullandığı bir üslup olduğu gözden kaçırılmıştır. Karagöz ve Oyelami bu değerlendirmeleri *Tuhfetu'l-erîb*'in sisteminin keşfedilememiş olmasına bağladılar. Yaşar Acat ise, Ebû Hayyân'ın Arap diline ait bazı meseleleri karşılaştırmalı Sâmi dilleri bağlamında ele alma çabasını değerlendirdi. Ebû Hayyân'ın problemlere dair bu yaklaşımını, Acat, Arap dilinin temellerini anlamak ve çözümlemek konusunda önemli bir kaynak olarak gördü. Sümeyye Taş ise sunumunda Zâhirî yaklaşım bağlamında İbn Madâ'nın Ebû Hayyân el-Endelusi'ye etkisini irdeledi. Bunu yaparken de Ebû Hayyân'ın Basra dil okulu ile Zâhirî mezhebi arasında orta bir çizgide durup durmadığı üzerine yoğunlaştı. Sonuçta Ebû Hayyân'ın tefsir ve nahiv yönteminde konulara önem atfetme ve yorumlamada İbn Madâ gibi kelama faydası olmayan uzun ve yorucu açıklamalardan sakınarak Zâhirî bir yaklaşım sergilediğini söyledi.

Sekiz oturumun yer aldığı ikinci günün ilk paneli “İbn Nubâte” ve “Belagat I” ana başlıklarıyla yapıldı. Ahmet Yesevî salonundaki “İbn Nubâte” oturumunda İngilizce yapılan sunumlara Prof. Dr. Şükran Fazlıoğlu başkanlık etti. Memlûkler dönemi şairi İbn Nubâte'nin eserlerinin ve etkilerinin incelendiği oturum Thomas Bauer'ın, İbn Nubâte'nin avcılık urcûzesini ve Osmanlı dönemindeki fütüvvet geleneğindeki etkisini ele aldığı sunumla başladı. Bauer hastalığından dolayı sempozyuma bilfiil katılamazken sunumunu kendi ses kaydıyla yaptı. Bu vesileyle Almanya Münster Üniversitesi'nde yürütülen İbn Nubâte Araştırma Projesi kapsamında bu urcûzenin edisyonunun yapılarak incelemeye tâbi tutulacağı müjdesini verdi. Asmaa Essakouti ise sunumunda, öteki algısının farklı ve alışılmadık bir boyutunu gündeme getirdi. Araştırmacı farklı ve “geri kalmış” olan öteki'nin algısının yalnızca oryantalizm ve sömürgecilikten doğmadığını, aynı zamanda toplumsal ve maddî farklılıklardan kaynaklandığını göstermeyi amaçlayarak “öteki”nin siyah tenlerinden dolayı kuzgunlara benzetilen ve “Gurabâu'l-Arab” olarak adlandırılan siyah Araplar; erken dönem yazımında, seçkin elitler tarafından “toprak” ve “özlem” gibi romantik anlamlarla ilişkilendirilen bedevîler gibi farklı örnekler üzerinden de okunabileceğini gösterdi. Almanya'dan katılan üçüncü isim Johannes Ruhstorfer de İbn Nubâte'nin *Mufâhara beyne's-seyf ve'l-kalem* adlı eserindeki kurgusalılık üzerine bir sunum yaptı. Kılıç ile kalem mücadelesinin İbn Nubâte'deki yansımalarını gösterdi. Bu vesileyle sekiz sunumla bu sempozyuma katkı veren Bauer ve ekibinin Almanya'da Memlûk dönemini çalıştıkları bir proje yürüttüklerini öğrenmiş olduk.

Prof. Dr. Ali Bulut başkanlığında Yunus Emre salonunda yapılan “Belagat I” paralel oturumunda, belagat ilminin önemli meseleleri tartışıldı. Zafer Akyüz, Ebû’s-Safâ Aybeg b. Abdillâh es-Safedî’nin Ziyâuddîn İbnu’l-Esir’e belagat konusunda karşı çıktığı hususları incelerken, Abdullah Karaca Ebû Hayyân’a yöneltilen belagat eleştirilerini tarihsel ve metodolojik bir çerçevede ele aldı. Buna göre araştırmacı Ebû Hayyân’ın belagatta diğer dil ilimlerindeki birikimi ölçüsünde etkin olup Zemahşerî kadar yetkin görülmediği ve buna müellifin asıl uzmanlık alanının nahiv oluşu ve zâhire önem verişinin sebebiyet verdiği sonucuna vardı. Ayrıca araştırmacı bir diğer etken olarak, Ebû Hayyân’ın Meşârika belagat ekolünü tam olarak tanımamasını gösterdi. Tuncay Azar, nazm düşüncesi bağlamında Sekkâkî’nin eserini de referans alarak 8./14. yüzyıl belagat eserlerinde bedî’ ilminin farklı tanımlarını ve konumunu inceledi. Özellikle de Kutbuddîn Şîrâzî, Halhâlî, Sadruşşeria, Zevzenî, Bâbertî, Teftâzânî ve Seyyid Şerîf gibi isimlerin bu konudaki görüşlerini serdetti. Ayrıca bedî’ ilminin konumlandırılması üzerinden nazm teorisinin teorik bir çerçevede nasıl alımlandığını ortaya koydu. Ahmet Aydın ise Sadruşşeria es-Sânî tarafından belagata dair kaleme alınan *el-Vişâh* adlı muhtasar eseri tanıttı.

İkinci günün ikinci paneli dönemin şiirinin ele alındığı “Şiir” ve döneme damga vurmuş *Telhîs* ve *Miftâh* şerhlerinin etkisinin gösterilmek istendiği “Belagat II: *Telhîs-Miftâh* Şerhleri” başlığıyla yapıldı. Ahmet Yesevî salonunda yapılan ve Prof. Dr. Hüseyin Yazıcı’nın başkanlığındaki “Şiir” oturumunda, dönemin şiir anlayışı ve farklı şiir türleri ele alındı. Emad Abdülbaki ve Nasıruddin Mazhari’nin Arapça yaptıkları sunumda, İbn Nubâte şiirinin Osmanlı şairi Ahmet Paşa üzerindeki etkisi gösterildi. Bu aslında klasik Arap edebiyatının Osmanlı edebiyatı üzerindeki derin etkisine dair kabulü de beraberinde getirdi. Ahmed Paşa’nın İbn Nubâte’den etkilenmesi belagat ve üslubu açısından onu örnek aldığını göstermektedir. Abdulvehhab Muhammed de Arapça yaptığı sunumunda 8./14. yüzyıl şairlerinin kültürel bileşenlerini ve bunların şiire yansımaları İbn Nubâte örneği üzerinden aktardı. Araştırmacı bu faktörleri Kur’ân-ı Kerîm’de ve Peygamber Efendimiz’in hadislerinde yer alan dinî kaynak, şairin kültürünü, seleflerinin şiirlerine olan aşinalığını ve bu şiirleri kullanma şeklini gösteren edebî kaynak; şairin tarihî olay ve şahsiyetleri gözünde canlandırıp bunları modern metinlerinde kullanma yeteneğini ele alan tarihi kaynak ve sosyal kaynak olarak özetledi. Bir sonraki sunum İbrahim Fidan’ındı. Fidan, dönemin edebiyat anlayışı gölgesinde 8./14. yüzyılda Nebeviyyât (Peygamber medhiyeleri) konusunu Şihâbuddîn Mahmud’un eserleri üzerinden değerlendirdi. Zira bu Nebeviyyât, Türk dönemi Arap şiirinin en önemli türlerinden birisi olmuştur; ancak hala pek çok örneği yazma kütüphanelerinde gün yüzüne çıkarılmayı beklemektedir. Fidan da haklı olarak gençleri bu eserleri çalışmaya davet etti. Ömer İshakoğlu ise sürekli göç alarak ilmi ve edebî hareketliliğin yaşandığı ve şairlerin kendilerine uygun ortam bulduğu bir mekân haline gelen Bilâd-ı Şam bölgesindeki şiirde görülen değişimlere dikkat çekti. Bu dönemde geleneksel konu ve türlerin yanı sıra toplumsal ve dinî içerikli şiirlerde artış görüldüğünü vurguladı.

Yunus Emre salonunda gerçekleşen “Belagat II: *Miftâh-Telhis* Şerhleri” başlıklı oturuma Dr. Öğr. Üyesi Yılmaz Özdemir başkanlık etti. Belagat ilminin temel metinlerinden *Miftâhu’l-ulûm* ve *Telhis* üzerine yapılan şerh çalışmalarına odaklanılan oturumda Musa Alak, 8./14. yüzyılın sonuna kadar *Miftâhu’l-Ulûm* üzerine yapılan çalışmaları genel bir çerçevede sundu. Bu çalışma, aslında Alak’ın bir TÜBİTAK projesi kapsamında hazırlanmakta olan “*Miftâhu’l-ulûm* Literatürü” başlıklı araştırmanın bir çıktısına dayanıyor. Alak sunumunda önce 8./14. yüzyılın sonuna kadar *Miftâhu’l-ulûm* üzerine yapıldığı tespit veya iddia edilen çalışmaların kronolojik bir listesini çıkardı; ardından bu çalışmaları çeşitli açılardan istatistikî olarak değerlendirerek bu tür araştırmalarda karşılaşılan bazı problemlere dikkat çekti. Bir sonraki sunumda Ahmet Gezek, Behâeddin Subkî’nin *Arûsu’l-Efrâh* adlı eserindeki eleştirel yaklaşımları fesahat ve belagat kavramları çerçevesinde inceledi. Duran Ekizer ise, Osmanlı devlet teşkilatının temellerini atan Çandarlı vezir ailesinin kurucusu Çandarlı Kara Halil Hayrettin Paşa’nın belagate dair eseri *Mecma-u’l-fevâid* isimli *Telhis* şerhinde ortaya koyduğu yöntemi metodik olarak analiz etti. Öyle anlaşıyor ki siyasi yönü ile tanınan bu büyük devlet adamı, *Telhis* üzerine yazdığı şerh ile belagat ilmine de önemli bir katkı sağlamıştır. Son konuşmacı Mehmet Hayri Acat, *Miftâhu’l-ulûm*’a ait kayıp bir şerh olan *Futûhatu’l-Miftâh*’ın keşfini sevinçle paylaştı. Yoğun bir araştırma sonucunda ulaştığını belirttiği bu şerhin eski bir yazma nüshasından, müellifinin Şemsuddîn Muhammed b. Suleyman b. Muhammed el-Hatîb el-Besâî el-Fârisî (ö. 710/1311’den sonra) olduğunu da tespit etmiştir.

İkinci günün öğleden sonraki ilk panelin birinci oturumu dönemin Arap edebiyatındaki mizah geleneğini masaya yatırırken diğer oturumu da bedî’ sanatını ele aldı. Ahmet Yesevî Salonunda yapılan “Mizah Literatürü I” oturumu Prof. Dr. Şener Şahin başkanlığında gerçekleştirildi. Bursa Uludağ Üniversitesi’nden Prof. Dr. Şener Şahin’in öğrencilerinden oluşan bir ekip hocalarının gözetiminde birbirinden değerli sunumlarıyla sempozyuma renk kattılar. Aralarda hocaları Şahin’in yorumları ve değerlendirmeleri de ayrıca dikkat çekiciydi. İlk sözü alan Emin Uz, 8./14. yüzyıl mizah-zoografi etkileşimini *Hayâtu’l-hayevânî’l-kubrâ* örneği üzerinden inceledi. M. Faruk Çakır, Müslüman ansiklopedistlerde mizahi kültüre sahip çıkma geleneğini Nuveyrî örneğiyle açıklarken, Mensure Sönmez, İbnu’l-Kita’nın *İbtîlâlu’l-ahyâr bi’n-nisâi’l-eşrâr*’ındaki mizojinik mizahı değerlendirdi. Muhammed Emin Görgün ise Safedî’nin *Nektu’l-himyân fî nuketi’l-umyân* ve *eş-Şuur bi’l-ur* adlı tabakat-teracim türü eserlerinin Arap nevadir (nadir hikâyeler) kültüründeki yerini ele aldı.

Bu panelin belagatın önemli dallarından bedî’ (edebî sanatlar) ilminin tartışıldığı diğer oturumunu ise Almanya’dan gelen Bauer’in öğrencileri üstlendi. Böylece Almanya ekibi bir taraftan da bizzat teori üzerinden döneme ışık tutmuş oldu. Oturuma Dr. Öğr. Gör. Ayşe Kara başkanlık etti. İngilizce yapılan sunumlarda Alfred el-Khoury, bedî’in tarihselleşmesini, alımlanmasını ve çevirisini yeniden gözden geçirirken, meani ve beyan

ile birlikte bu üçlü sınıflandırmaya otorite kazandıran ilkenin sonraki yüzyıllarda yapılan uygulamalar olduğunu ortaya koydu. Syrinx von Hees, “et-teğayyur” (farklılık/karşı-lıklı dönüşüm/benzeşme/ayrışma) kavramı üzerinden standart teori ile stilistik şiirler ara-sındaki bağlantıları ortaya koydu. Andreas Knöll, Safedî’nin bedî’ ilminin konularından *el-Kavl bi’l-mucib* hakkında kaleme aldığı eserini inceleyerek Safedî’nin eserinin kendi dö-nemi için önemini ve Osmanlı düşünce tarihi bağlamında etkilerini tartıştı. Bunu yapar-ken de Osmanlı döneminde bedî’ üzerine yazılmış başka metinlerde nasıl bir etki bıraktığı üzerinde durdu. Almanya ekibinin son ismi Luca Rizzo ise muhkem olanın nasıl müte-şabihe dönüştürüldüğünü Zârîyât Suresi 47. ayet üzerinden açıkladı. Sunumda Hatîb el-Kazvî’nin *Telhis*’inde bu ayeti tevriye sanatına bir örnek olarak getirmesinin ardından belirginleşen tevriye sanatının, anlamın, yakın olanı işaret eden bir çağrışımı ile uzaktaki bir anlamı ima eden yapıyı barındırması üzerinde durdu.

Sempozyumun son panelindeki oturumlar mizah literatürünün farklı ve renkli yak-laşımları ile dönemin vaz’-sözlük ve dil çalışmaları üzerine yoğunlaştı. Ahmet Yesevî sa-lonundaki “Mizah Literatürü II” oturumunun başkanlığını Prof. Dr. Hüseyin Elmalı yaptı. İlk sözü alan Murat Ataman, 8./14. yüzyılın müelliflerinden Mısırlı ansiklopedist Cemaleddin el-Vatvât’ın *Gureru’l-hasâisi’l-vâzih* adlı eserinde ahlak-mizah ilişkisini ele aldı. Araş-tırmacı bu eseri bireysel ve sosyal ahlaki olgunlaşmayı kendine görev edinmiş temel edeb çalışmalarıdan biri olarak niteledi. Şükrü Dinçer, Gazûlî’nin Arap kültür ve folklorunu derlediği *Metaliu’l-budur* adlı eserinin Arap mizah tarihi açısından değerini tartışırken; Tuncay Tan, İbn Manzûr’un *el-Muntehab ve’l-muhtâr*’ındaki mizahî anlatıları “seleksiyon merakının tatlı meyvesi” olarak niteledi. Dua el-Affî ise Arapça yaptığı sunumunda 8./14. yüzyılda Harîrî ve Safiyyuddîn el-Hillî ile çağdaşları arasında makâme türünü karşılaştırdı. Araştırmacı Memlûk dönemi makâme yazarlarının dönemin entelektüel ve sosyal ihtiyaçlarına uygun olarak farkı amaç ve üsluplar sergilemekle birlikte bu sanatın önde gelen isimlerinden etkilendiklerini vurguladı.

Sempozyumun son oturumu Prof. Dr. Galip Yavuz başkanlığında Yunus Emre salo-nunda yapıldı. “Vaz’-Sözlük-Dil” ana başlığıyla bu oturumda dilbilim ve sözlükçülük ala-nındaki önemli konular ele alındı. Muntasır Fayez el-Hamed, Arapça olarak İbn Hal-dun’un *Mukaddime*’sinde dil edinimi ve öğrenimi ile alakalı terminoloji üzerinde durdu. Sunumunu önemli sorular üzerine kuran araştırmacının sorduğu bazı sorular şunlardı: İbn Haldun’daki terminoloji ve tarihsel bağlamının incelenmesi ana dili Arapça olmayan-lar için Arapça alanındaki bazı terimlerin karşılaştığı zorlukları aşmada yardımcı olabilir mi? Bu çalışma, ana dili Arapça olmayanlar için Arapça alanındaki terminolojiyi çalışma-nın bir yolu olarak sosyo-dilbilimsel yaklaşıma dikkat etmemiz konusunda bize rehberlik edebilir mi? Ve bu durumdan nasıl faydalanabiliriz, terminolojiyi nasıl standartlaştırabi-lir ve belgeleyebiliriz? Ayrıca, önerilen terimlerin yaygınlaşması ve kullanılması için nasıl bir yol izlenebilir? Bir sonraki sunumda Abdullah Yıldırım, vaz’ ilminde Teftazânî-Seyyid

Şerif ihtilafını ve bu ihtilafın vaz' ilminin gelişimindeki rolünü incelerken, Esmâ Sağ Şen-cal, Ebû Hayyan el-Endelusi'nin Sibeveyh'e ve İbn Mâlik'e yönelik değerlendirmelerinin 8./14. yüzyıldaki nahiv ilminin metodolojik seyrine etkisini ortaya koydu. Ali Benli ise 8./14. yüzyıldaki çok dilli sözlüklerdeki Arapça ve Türkçe dilsel materyali, Resulid Hexaglot'un altı dilli sözlüğü, Ferişt ezade lugati ve Ebû Hayyan el-Endelusi'nin *Kitabu'l-idrak li-lisanu'l-Etrak* adlı eserleri üzerinden karşılaştırdı. Ali Benli böylece aynı yüzyılda farklı bölgelerde telif edilen üç sözlükten hareketle dil varlıklarındaki farklılaşmayı ortaya koydu. Dolu dolu iki gün süren bilim şenliği böylece son bulmuş oldu.

Kapanış Oturumu ve Genel Değerlendirme

Sempozyum, Prof. Dr. Şükran Fazlıoğlu'nun başkanlık ettiği kapanış oturumuyla sona erdi. Prof. Dr. Abdurrahman Özdemir, Prof. Dr. Halil İbrahim Kaçar, Prof. Dr. İsmail Güler, Prof. Dr. Kerim Açık, Prof. Dr. Nevzat Hafis Yanık ve Doç. Dr. Mehdi Cengiz'in katılımıyla gerçekleşen bu oturumda, iki gün boyunca sunulan tebliğler genel bir değerlendirmeye tabi tutuldu. Buna göre Memlûkler döneminin Arap dili, edebiyatı ve belagatı alanındaki bilgi birikimine önemli katkılar sağladığı ve yeni araştırma sahalarına kapı araladığı vurgulandı. Türk dönemi olarak adlandırılan Memlûk ve Osmanlı dönemindeki Arap dili ve edebiyatı çalışmalarının gereken ilgiyi göremediği; bunun arkasında da 19. yüzyılda oryantalistler tarafından siyasî sebeplerle ortaya atılmış Türk döneminin bir çöküş dönemi olduğu ve bu dönemde Arap dili ve edebiyatına gerekli önemin verilmediği ve değerli, orijinal çalışmaların yapılmadığı iddiasının yattığı dile getirildi. Ancak sempozyum sonrası Türk döneminin bir önceki dönemin bir devamı olduğu açıkça ortaya çıktı. Buna göre; 8./14. yüzyıl İslam medeniyetinde dönemin alim ve edipleri ilm-i edebe dair pek çok önemli eser kaleme almışlar; dönemin ilmi, edebî ve fikrî geleneğini satırlara dökmüşlerdir. Şüphesiz bu alimler ve eserlerinin etkisi sonraki yüzyıllarda da devam etmiştir. Anadolu'da yeşeren İslam ilim ve edeb geleneğinin anlaşılması ve ayrıca Osmanlı alim ve ediplerinin temel referanslarının belirlenmesi ancak bu etkinin takip edilmesiyle mümkün olur. Farklı sebeplerle Horasan, Semerkant, Herat, Dimeşk, Tebriz ve Kahire gibi ilim ve edebiyat merkezlerine yapılan seyahatler ve bu seyahatlerdeki ilmi alış-veriş sonraki yüzyıllarda Anadolu merkezli İslam medeniyetini besleyen önemli unsurlar olmuştur. Bu dönemde ilm-i edeb alanında yazılan sözlük, sarf, nahiv, belagat, edebiyat, vaz'a... dair başlıca eserler, bir sonraki dönemin temel referansları haline gelmiştir. Denebilir ki, bu sempozyum bize şu tespitin ne kadar haklı olduğunu göstermiştir: Malumat eksik ve yanlış olduğunda, yorumun tamlığını ve doğruluğunu tartışmak abestir.